

VEDECKÝ A METODOLOGICKÝ ODKAZ K. MARXA

VOJTECH FILKORN, VÁCLAV ČERNÍK, JOZEF VICENÍK, Katedra logiky a metodológie
vied FFUK, Bratislava

FILKORN, V. — ČERNÍK, V. — VICENÍK, J.: Scientific and Methodological Heritage of K. Marx. *Filozofia* 38, 1983, №. 3, p. 273

In the paper the scientific revolution of the Marxian type — its consequences for logic and methodology of science — is analyzed. Also Marx's conception of the development of the relation between science and work is examined. Marx is characterized here as a revolutionary of scientific theory and social practice.

Karol Marx bol predovšetkým revolucionárom. Jeho životným poslaním bolo zúčastniť sa na zvrhnutí kapitalistickej spoločnosti, prispieť k oslobodeniu moderného proletariátu. Marx ako prvý dal robotníckej triede poznanie jej vlastného postavenia, jej základných potrieb a záujmov, jej historickej úlohy. Marx ako prvý tiež ukázal na podmienky, za ktorých sa môže oslobodiť. (1, s. 463) K tomu však, aby mohol dôsledne splniť svoje životné poslanie, musel sa stať revolucionárom aj v oblasti vedy a urobiť z vedy teoretický nástroj sociálnej revolúcie, oslobodenia pracujúceho človeka.

1. Vedecká revolúcia

Pred Marxom boli známe dva základné typy vedeckých revolúcií: revolúcia kopernikovského a darvinovského typu. Podstatu revolúcie kopernikovského typu tvorí prevrat vedeckého poznania od zjavného bytia predmetu k jeho podstate, od jeho zdanlivého pohybu k skutočnému, vnútorne nevyhnutnému pohybu. Taký charakter mali revolúcie uskutočnené v prírodných vedách od polovice 16. do konca 18. stor., počnúc Kopernikom v astronómii a končiac Lavoasierom v chémii. Podstata revolúcie darvinovského typu spočíva v prekonaní predstavy o nemennosti vecí, v presadení vývinového hľadiska do skúmania predmetu,

v rozvinutí názoru o premenlivosti všetkých druhov hmoty (okrem najelementárnejších). Takýto charakter mali revolúcie prebiehajúce v prírodných vedách od polovice 18. do polovice 19. stor, počnúc Kantom a Laplaceom v astronómii a končiac Darwinom v biológii. Daný typ revolúcie realizoval aj Hegel v oblasti vedy o logike.

Revolúcia, ktorú uskutočnil Marx vo vede, je hlbšou syntézou revolúcie kopernikového a darvinovského typu. Jej podstatou je zjednotenie postupu od zdania k čoraz hlbšej podstate s vývinovým hľadiskom. Syntetické uplatnenie obidvoch postupov umožňuje nielen zredukovať javovú formu vecí na ich podstatu, ale preskúmať aj sám pôvod ich podstaty, proces jej tvorenia. Podstata vecí sa začína chápať ako historicky vzniknutý systém vzťahov. (2, s. 409). „Bunky“, z ktorých sa rodia takéto podstaty, nemajú charakter akýchsi absolútne elementárnych, absolútne jednoduchých, bezštruktúrnych a ďalej nedeliteľných častíc hmoty. Ako elementárne, najjednoduchšie a najvšeobecnejšie momenty vyvinutého systému môžu byť zároveň najrozvinutejšími formami kvalitatívne odlišného systému, ktorý mu historicky predchádzal, a teda aj produktom dlhého historického vývinu. Takéto pochopenie vecí umožňuje rozvinúť teoretický obraz celostného systému z jeho vlastnej zárodočnej „bunky“ a nájsť v rozvinutej štruktúre jedného systému zárodoky štruktúry iného, vyvinutejšieho systému. Ide v podstate o zjednotenie dvoch kľúčových princípov vedeckého poznania: všeobecného princípu vývoja so všeobecným princípom jednoty sveta. (3, s. 268)

Marx sám uskutočnil revolúciu daného typu v oblasti spoločenských vied. „Ako Darwin objavil zákon vývoja organickej prírody, tak objavil Marx zákon vývoja ľudských dejín.“ (1, s. 462)¹ Ako Kopernik odhalil za zdanlivým pohybom planét ich skutočný pohyb, tak odhalil Marx za ideovými motívmi historickej činnosti ľudí objektívne zákony vývoja systému spoločenských vzťahov. Na podklade týchto zákonov je možné s prírodne historickou presnosťou skúmať spoločenské podmienky života ľudí, vysvetliť a predvídať samu motiváciu ľudskej činnosti, najmä motiváciu činnosti ľudových mäs. (4, s. 50) Marx navyše objavil aj osobitný zákon regulujúci proces vzniku, fungovania, vývinu a zániku „kapitalistického spôsobu výroby a ním vytvorenej buržoáznej spoločnosti“, (1, s. 462—463). Jeho objav nadhodnoty, preskúmanie jej pôvodu mu umožnilo vysvetliť skutočnú povahu zisku, renty, úroku a mzdy, ktoré sú prevrátenými formami prejavu hlbinných kapitalistických výrobných vzťahov, podať kritiku transponovaného vedomia kapitalistu a robotníka, v ktorom sa odrážajú, a tým podstatne prispieť k premene živelného proletárskeho hnutia na uvedomelé revolučné robot-

¹ Marx poslal Darwinovi výtlačok *Kapitálu* a Darwin mu poďakoval týmito slovami: „Pane, ďakujem Vám za česť, ktorú ste mi preukázali poslaním svojho veľkého diela *Kapitál*. Domnievam sa, že si obaja želáme, aby sa šírilo Vedenie, lebo poznanie vecí nesporne prispieje k šťastiu ľudstva.“

nícke hnutie. V každej z mnohotvárných oblastí, ktoré Marx skúmal, ba „dokonca aj v matematike urobil samostatné objavy“, (1, s. 463) Revolúcia uskutočnená Marxom v spoločenských vedách bola predzvestou revolúcie, ktorá sa rozvíja od prelomu 19. a 20. stor. v oblasti prírodných vied. Ide o revolúciu toho istého typu. Zasiahla predovšetkým fyziku, prostredníctvom nej aj chémiu, biológiu, geológiu, astronómiu atď. Začala sa prekonaním názoru o nemennosti atómu a chemických prvkov, rozvinula sa v myšlienku o nevyčerpatelnosti elektrónu, ktorú prvý vyslovil V. I. Lenin a vyúsťuje dnes do pokusov teoreticky vysvetliť pôvod elementárnych častíc, štruktúry látky, živej bunky, hviezdnych systémov a celého nášho vesmíru (metagalaxie).

Revolúcia, ktorú začal Marx prestavbou systému spoločenských vied, nebola iba revolúciou malou či veľkou, ale revolúciou globálnou. Vo svojich dôsledkoch viedla k podstatným zmenám vo vzťahu vedy a jej vnútornej logiky, k zmenám v celkovom obraze sveta, v štýle vedeckého myslenia, v spôsobe praktického prístupu človeka k okolitému svetu. Marx si pritom plne uvedomoval, že tento revolučný prevrat vo vede je objektívne podmienený charakterom prebiehajúcich a nazrievajúcich sociálnych revolúcií, povahou ním prežívaných spoločensko-ekonomických, triednych, sociálne politických a ideových procesov a zápasov. Bol vedomým pokračovateľom a geniálnym zavŕšiteľom hlavných ideových prúdov 19. stor.: klasickej nemeckej filozofie, klasickej anglickej politickej ekonómie a francúzskeho socializmu. (4, s. 40) Jeho teória však nie je púhou konkretizáciou predchádzajúcich teórií. Marx v nej vymedzuje dostatočné podmienky ich platnosti, odhaľuje ich triedne obmedzený charakter, vyčleňuje z nich ich racionálne „jadro“ a to prebudováva a rozvíja na svojom vlastnom, vyvinutejšom explanačnom a ideologickom základe. Revolúcia, ktorú uskutočnil Marx v spoločenských vedách a ktorou anticipoval revolučnú prestavbu prírodných vied 20. stor. si vyžiadala aj prestavbu celej logiky vedy, všeobecnovedného pojmového aparátu a na ňom sa zakladajúcich vedeckých metód, celého spôsobu „videnia“ sveta. Vznikla naliehavá potreba rozpracovať také metódy vedeckého poznania, v ktorých by sa organicky zjednocovalo hľadisko jednoty, celostnosti, systémovosti, štruktúrnosti s hľadiskom vývoja, genézy, dôsledného historizmu. V danom prípade už nemožno vystačiť s jednostranne analytickým alebo jednostranne syntetickým poznaním, s empirickou indukciou a formálnou dedukciou. Treba rozpracovať a rozvinúť nové, účinnejšie spôsoby výstavby vedeckých teórií, ktoré by rozvinuli také dôležité metodologické kategórie, ako sú analýza a syntéza, indukcia a dedukcia, abstrakcia, idealizácia a konkrétnizácia na hlbšom základe tak, aby tvorili vnútornú organickú jednotu vyššieho stupňa. Revolúcia, ktorú začal Marx prestavbou systému spoločenských vied, je revolúciou globálneho charakteru; spočíva v premene samotného typu racionality, v prechode od aristotelovského (kvalitatívistického, klasifikačného) a galileovsko-descartovsko-newtonovského

(funkcionálno-kausalistického) typu racionality k novému typu racionality, v ktorom sa pretavuje celý pojmový aparát modernej vedy na novom, hlbšom základe pohybu a vývinu dialektického protirečenia a v ktorom sa prekonáva a zachováva aj pojmový aparát modernej formálnej logiky.

Je prirodzené, že všetky filozoficko-metodologické koncepcie, ktoré nie sú schopné adekvátne vyjadriť túto objektívnu zákonitosť vývinu modernej vedy, môžu mať iba dočasný charakter. Tak došlo napríklad v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho stor. k samorozpadu novopozitivistickej koncepcie vedy, lebo nevedela vysvetliť podstatu a pôvod teoretického poznania, odtrhovala od seba analytické a syntetické, induktívne a deduktívne poznanie, redukovala logiku vedy na formálnologickú analýzu jazyka, rozbor dialektických foriem vývinu vedeckého poznania odsúvala za hranice logického, do oblasti metafyziky, a neodpustiteľne zanedbala výskum historickej povahy vedeckého poznania. Nebola schopná, ako napokon ukázala aj tzv. historická škola v metodológii vied, vyriešiť problém racionálnej rekonštrukcie dejín vedeckého poznania. Možno povedať, že súčasná metodológia vied objektívne smeruje (často okľukou cez Kantovu a Heglovu dialektiku) k Marxovi.

2. Veda a logika

Filozoficko-metodologické koncepcie, na ktorých bola fakticky vybudovaná predmarxovská veda, sa zakladali buď na princípe tzv. faktúálneho alebo idealizovaného zákona a na im zodpovedajúcich modeloch explanácie a predikácie (išlo o tzv. fenomenalistické a idealizačné metodologické koncepcie). Marx, vychádzajúci z princípu materiálnej jednoty sveta, vedome uplatnil základné metódy známe z prírodných vied na oblasť spoločenských vied. Objavil napríklad význam metódy idealizácie a stupňovitej konkretizácie (uplatňovanej predtým hlavne v matematike a fyzike) pre vedu vôbec, a najmä pre oblasť spoločenských vied, v ktorých nemožno použiť ani mikroskop, ani chemické reagenty a kde sila abstrakcie musí nahradiť jedno i druhé. (5, s. 14) Sám však buduje svoju metodologickú koncepciu na hlbšom type zákona, ktorý pred ním nepoznali ani prírodné, ani spoločenské vedy a ktorý zahrnuje faktúálny (klasifikačný) a idealizovaný (vzťahový a kauzálny) zákon len ako svoje javové formy. Vo svojom *Kapitáli* Marx objavil nový druh zákona, ktorý je imanentný „živým“ organickým systémom, rozvíjajúcim sa na podklade ich vnútorného dialektického protirečenia a zabezpečujúcim svojou vnútornou aktivitou rozšírenú reprodukciu základných podmienok svojho bytia: podmienky, ktoré boli pôvodne historickými predpokladmi ich vzniku, reprodukujú buď ako svoj vlastný výsledok alebo aspoň ako vlastný predpoklad. (2, s. 408—409) Zákony imanentné dialekticky protirečivým organickým systémom sú konkrétne všeobecné formy ich rozšírenej reprodukcie; majú charakter vnútorných historických

kých tendencií, regulujúcich proces ich vzniku, existencie, vývinu a zániku, ich premeny na iné, vyššie organické systémy. (6, s. 211) Marx detailne preskúmal povahu dialekticky protirečivých systémov, ako aj zákonov, ktoré sú im imanentné, na príklade kapitalistickej spoločenskoekonomickkej formácie. Ukázal, že také zákony majú vývinový charakter (združujú v sebe vlastnosti cyklickosti a nevratnosti) a že utvárajú historicky vznikajúce systémy zákonov. Svojím poňatím organických systémov a ich imanentných zákonov Marx položil základy dialektikomaterialistického chápania systémového prístupu. Poskytol nám jeden z kľúčových pojmov nevyhnutných pre výstavbu marxistickej metodológie vied a najmä metodológie spoločenských vied.

K tomu, aby sme mohli teoreticky zrekonštruovať takéto dialekticky protirečivé, živé organické systémy s historicky vznikajúcou a vyvíjajúcou sa zákonitou štruktúrou, je absolútne nevyhnutné prebudovať na novom, hlbšom základe celý vedecký obraz sveta (najmä jeho filozofické jadro — systém filozofických kategórií), ako aj celý súhrn metód vedeckého poznania. V danom prípade už jednoducho nevystačíme so sústavou filozofických kategórií centralizovaných okolo klasickej príčinnosti. Už Kant ukázal, že vzhľadom na taký kategoriálny systém sa vlastnosti živého organizmu javia ako teologické. Nevystačíme tu ani s metódou formálnej abstrakcie (s abstrakciou od druhotných podmienok, zodpovedajúcich len za formu prejavu zákona), ani s metódou idealizácie (s prirovnaním modifikujúcich podmienok k nule, nekonečnu alebo nejakej konštante), s metódou empirickej indukcie a formálnej dedukcie (t. j. s metódami pravdepodobnostného a hodnoverného usudzovania založeného na princípe abstraktnej všeobecnosti), ani s cyklickým opakovaním daných metód. Ak sa obmedzíme len na dané postupy, tak sa práve tá najdôležitejšia časť teoretického myslenia, štúdium protirečenia v podstate predmetov, odsunie do oblasti logickými prostriedkami nekontrolovateľnej intuície. Bez takého štúdia však nemožno odhaliť proces tvorenia sa podstaty vecí a teda ani nájsť základ pre vedecké vysvetlenie zložitých metamorfóz ich javových foriem, odrážajúcich sa v bezprostrednom, každodennom a veľmi často aj prevrátenom vedomí. Pred Marxom sa pokúsil vybudovať nový kategoriálny systém a novú metódu vedy Hegel na princípoch idealistickej dialektiky. Jeho špekulatívna metóda sa však ukázala byť nepoužiteľná v oblasti reálneho vedeckého bádania. Nepoužiteľná bola okrem iného aj preto, že v nej Hegel nedostatočne jasne rozlíšil medzi formálnym a dialektickým protirečením, že nebol schopný správne vyriešiť otázku vzťahu formálnej a dialektickej logiky, vytvoril ozaštnú vedu o logike. Heglovu dialektiku bolo treba od základu prebudovať na princípoch dôsledného materializmu, zahrnujúceho materialistické chápanie dejín. Aby Marx mohol napísať svoj *Kapitál*, musel pre seba vybudovať kategoriálny systém materialistickej dialektiky, ktorý potom aplikoval na riešenie špeciálnovednej problematiky. Sústava kategórií materialistickej dialektiky, predstavu-

júca nově „videnie“ sveta, je u Marxa obsiahnutá v systéme ekonomických kategórií, utvárajúcich vedeckú teóriu kapitalistického výrobného spôsobu a práve prostredníctvom neho dokazuje svoju silu a nosnosť. Marxov systém filozofických kategórií, logických foriem teoretického zmocňovania sa sveta človekom zásadne prekračuje to, čo pred ním dokázali urobiť Aristoteles, Leibniz, Kant a Hegel. Pokrýva všetky základné fázy reprodukčného cyklu vedeckého poznania: empirickú, teoretickú i prakticko-duchovnú. Začína z foriem pojmového odrazu zjavného bytia materiálneho predmetu [kvalita, kvantita, miera], prerastá na rozbor foriem pojmového odrazu podstaty jeho bytia (podstata, jav, skutočnosť) a vyúsťuje do foriem prakticko-duchovnej činnosti, v ktorej teória predmetu prerastá do návodu jeho praktického pretvárania (subjekt, objekt, činnosť). Sústava kategórií Marxovej dialektiky má charakter živého organického systému, centralizujúceho sa okolo kategórie dialektického protirečenia; vyjadruje vývin poznania od zmyslového nazerania objektívnej reality k jej teoretickému zobrazeniu a duchovne praktickému pretváraníu. Koncentrovaným vyjadrením kategoriálneho systému marxistickej dialektiky sú jej základné zákony. Dnes, sto rokov po Marxovej smrti, možno konštatovať, že sa vďaka kolektívnemu úsiliu marxisticko-leninskej filozofie a špeciálnych vied nazhromaždil dostatočný analytický materiál na to, aby sme si mohli postaviť jednu z najbližších praktických úloh — podať systematický výklad celého systému kategórií marxistickej dialektiky, prejsť od logiky *Kapitálu* k *Logike* (s veľkým L). (3, s. 347) V tomto smere urobila podstatný krok dopredu najmä sovietska filozofická a logická tvorba.

Na podklade kategoriálneho systému materialistickej dialektiky Marx vypracoval novú koncepciu metódy vedeckého poznania. Vo svojom *Kapitáli* vypracoval a úspešne aplikoval svoju logickú metódu (postup od abstraktného ku konkrétnemu), v ktorej sa prekonávajú nedostatky jednostranne analytického a jednostranne syntetického spôsobu myslenia. Marxova logická metóda ukazuje, ako je možné postupom od abstraktného ku konkrétnemu vyvinúť teoretický obraz celostného systému z jeho zárodočnej „bunky“. Zjednocuje v sebe *analytický* postup od zmyslovo konkrétného, empirického obrazu zjavného bytia vyvinutého celku k vedecky abstraktnému zobrazeniu jeho zárodočného vzťahu (aby sme mohli vedecky vysvetliť zjavné bytie skúmaného celku, musíme poznať jeho podstatu, ale aby sme mohli pochopiť podstatu ako základ zjavného bytia predmetu, musíme poznať jej pôvod) a *syntetický* postup od vedecky abstraktného obrazu „bunky“ skúmaného celku k jeho všestrannému myšlienkovokonkrétnemu zobrazeniu (z „bunky“ a špecifických podmienok skúmaného celku sa vyvíja jeho podstata, immanentný zákon; z nich sa potom prostredníctvom druhotných podmienok vysvetľuje mnohotvárná diferencovanosť jeho javových foriem). Marxova logická metóda má charakter induktívno-deduktívneho postupu rozvíjajúceho sa na báze konkrétne všeobecného; združuje v sebe mo-

ment teoretickej indukcie (zahrnujúcej ich podriadený moment, empirickú indukciu) a vývinovej dedukcie (zahrnujúcej formálnu dedukciu ako svoj abstraktný obsah). Prvý prevláda v procese výskumu, druhý v procese výkladu.

Marxova logická metóda obsahuje moment logickej analýzy i genézy a organicky prerastá do Marxovej historickej metódy. Marxova historická metóda ukazuje, ako je možné teoreticky zobrazíť dejiny, v ktorých jeden organický, dialektický protirečivý systém predchádza druhému. Podstatu danej metódy utvára zjednotenie dvoch protikladných postupov: logickej retrospektívy (analytický kľúč k dejinám) a historickej genézy. Najdôležitejším momentom je pri danom postupe skúmanie revolučných zvrátov, v ktorých sa jeden organický systém mení na iný, kvalitatívne odlišný organický systém. Marxova historická metóda je rozvinutím jeho logickej metódy a spolu utvárajú jednotnú explanačnú a predikčnú sústavu marxistického historizmu, prostredníctvom ktorej sa marxistická dialektika stáva návodom revolučnej praxe. Marxistický historizmus zásadne prekonáva koncepciu buržoázneho historizmu tým, že umožňuje teoreticky zreprodukovať (vysvetliť a predvídať) nielen zmeny v rovine javov, ale aj zmeny v rovine ich podstat, že vyjadruje nielen historickosť javov, ale aj historickosť ich vývinových zákonov. Marxova logicko-historická metóda zovšeobecňuje explanačné postupy vypracované predtým hlavne v oblasti prírodných vied (model subsumpcnej, resp. kauzálnej explanácie a explanácie stupňovitou konkretizáciou idealizovaného zákona). Zachováva ich však v sebe len v prekonanej forme ako svoje čiastkové kroky. Metódu prevzatú z prírodných vied Marx kriticky prehodnotil na novom základe a obohatenú ju vracia späť, ukazujúc perspektívnu cestu vývinu nielen spoločenským, ale aj prírodným vedám.

Marxova logicko-historická metóda vedy organicky prerastá do metódy prakticko-duchovnej činnosti, v ktorej sa vedenie, empiricko-teoretické poznanie pretavuje na návod praktickej činnosti. „Pre Marxa bola veda historicky hybnou revolučnou silou. Aj keď mával úprimnú radosť z každého nového objavu v niektorej teoretickej vede, ktorého praktické využitie sa nedalo ešte predvídať — úplne inak sa radoval, keď išlo o objav, ktorý ihneď revolučne zasiahol do priemyslu, do historického vývoja vôbec. Podrobne sledoval vývoj v oblasti elektriny...“ (1, s. 463) Marx videl ďaleko dopredu, keď zdôrazňoval projektívne programátorský charakter vedy vo vzťahu k predmetne praktickej ľudskej činnosti a najmä projektívne konštruktívny charakter teoretického poznania. Úlohou vedy je podľa neho vytvárať ideálne plány nových typov ľudskej činnosti, ona má pozdvihnúť všetky mnohotvárne druhy ľudskej činnosti, ktorých základom je materiálna výroba, na úroveň teoreticky fundovanej, vedecky podloženej, cieľavedomej, človeka naozaj dôstojnej činnosti. Marx špeciálne analyzoval dôležitý obrat v metóde, ku ktorému dochádza pri prechode od teoretickej k prakticko-duchovnej a esteticko-

-umeleckej činnosti. (2, s. 55). Samu dialektiku chápal ako algebru revolúcie. „Uplatňovanie materialistickej dialektiky na prepracovanie celej politickej ekonómie od jej vzniku, na prepracovanie dejín, prírodovedy, filozofie, politiky a taktiky robotníckej triedy — toto najväčší záujem Marxa a Engelsa, v tomto prinášajú to najpodstatnejšie a najnovšie, v tomto je ich geniálny krok vpred v dejinách revolučného myslenia.“

Vypracovanie kategoriálneho systému materialistickej dialektiky a rozpracovanie jej základných metód priviedlo Marxa k novému poňatiu samej vedy o logike. Marx ako prvý pochopil, že naša duchovná činnosť nie je nič iné ako materiálna činnosť presadená do ľudskej hlavy a v nej pretvorená [5, s. 28], že teda všetky logické formy sú kvintesenciou ľudskej praxe, že „ľudská prax, miliardy ráz sa opakujúc, upevňuje sa vo vedomí človeka logickými figúrami. (3, s. 235) Marx prvý pochopil to, čo unikalo všetkým logikom pred ním, že keď naše myslenie prebieha v dvojakých logických formách (jazykových, informačne komunikatívnych a kategoriálnych, kognitívnych), musí mať aj sama naša duchovná činnosť, ktorá v nich vystupuje, dvojakú povahu: musí byť zjednotením procesu činnosti a spoločenskej formy procesu činnosti, jednotou subjektovo-objektového a medzisubjektového vzťahu, sprostredkovaného informačne komunikatívnym stykom ľudí. Až Marxovo pochopenie dvojakého charakteru práce a z nej odvodeného dvojakého, dialekticky rozporného charakteru pojmovej ľudskej činnosti dáva kľúč k dôslednému pochopeniu logiky myslenia. Až na tomto základe vzniká aj reálna možnosť výstavby skutočnej vedy o logike. Ukazuje sa, že formálna a dialektická logika majú každá svoj špecifický predmet a že spolu utvárajú historicky vzniknutý celostný logický systém myslenia so zložitými vzájomnými väzbami. Jeho dominantou je materialistická dialektika. Moderná formálna logika skúma myslenie hlavne z hľadiska jeho výsledku, spredmetneného v jazyku, analyzuje jazykové formy pojmoveho myslenia, usudzovania, logického vyplývania. Dialektická logika skúma myslenie hlavne ako proces činnosti, všíma si jeho jazykové i praktické spredmetnenie, analyzuje kognitívne formy vývinu objektívneho obsahu pojmoveho myslenia, formy jeho vývinu ku konkrétnej pravde a novým výsledkom. Exaktná metodológia vedy — ako to vyplýva z predchádzajúcich vývodov — nevyhnutne predpokladá tak uplatnenie modernej formálnej logiky, ako aj dialektiky. Formálna logika ako logika dosiahnutých a v jazyku vyjadrených výsledkov myšlienkového činnosti a dialektika ako logika nadobúdania týchto výsledkov a ich prekonávania utvárajú jednotnú logiku vedy v marxistickom zmysle a tá je podstatnou zložkou, nutným jadrom marxistickej metodológie vied. Také poňatie logiky a metodológie vied (zahrnujúce v sebe rozličné typy logík v ich celostnosti) vyjadruje skutočnú racionalitu modernej vedy, ktorú mnohí autori právom nazývajú marxovským typom racionality. Marxovská metodológia vied sa od začiatku formovala ako metodologický mo-

nizmus, ktorému sú cudzie tak koncepcie metodologického naturalizmu (nekritickej redukcie spoločenskovedných metód na prírodné metódy), ako aj metodologického antinaturalizmu (hlásanie dualizmu metód prírodných a humanitných vied). Predpokladá konkrétnu jednotu základných direktív vedeckého postupu v prírodných i spoločenských vedách, teoretickú syntézu a vzájomné obohacovanie ich relatívne samostatných metód.

Len z toho, čo sme uviedli, je zrejmé, že Marxov prínos pre rozvoj teórie a metódy vedy je obrovský a stále objavný. Marx nielen že ukázal základné cesty výstavby ucelenej metodológie modernej vedy, ale zároveň prekliesnil cesty vedúce k pochopeniu principiálnej (triednej i gnozeologickej) ohraničenosti buržoázných koncepcií vedy a vedeckej metodológie. Ide predovšetkým o ich kategoriálnu neúplnosť, ktorá sa prejavuje v absencii mnohých kľúčových a metodologicky nesmierne plodných logických určení. V niektorých buržoázných filozoficko-metodologických koncepciách chýba dokonca pravá polovica filozofických kategórií (uznáva sa napríklad nevyhnutnosť a popiera náhodnosť alebo naopak). Prirodzeným dôsledkom kategoriálnej neúplnosti takých filozoficko-metodologických koncepcií je, že v nich úplne chýbajú principiálne nové metódy, v ktorých sa prekonávajú krajnosti jednostranne analytického a jednostranne syntetického spôsobu poznávania. Ich typickým príznakom sú najrozličnejšie formy redukcionizmu (mechanizmus, biologizmus, chemicizmus, fyzikalizmus, organicizmus) a najmä redukcionizmu metodologického: zo systému mnohotvárných vedeckých postupov sa vyberá určitá podmnožina metód a ostatné sa vyhlásia za nedôležité alebo neexistujúce (analyticizmus, definicionizmus, indukcionizmus, dedukcionizmus...). Dôsledkom kategoriálnej neúplnosti a metodologického redukcionizmu je potom aj nekritické metodologické zjednodušovanie, prejavujúce sa v orientácii na výskum jednoúrovňových systémov, v redukcii viacúrovňových systémov na jednoúrovňové, v zjednodušenom chápaní rôznych metodologických postupov (verifikácie, falzifikácie atď.), v metodologickom mechanizme, izolacionizme a eklektizme. Neadekvátny obraz sveta sa tu premieta do zjednodušeného obrazu vedy a neadekvátny obraz vedy sa spätne premieta do zjednodušeného obrazu sveta. Buržoázna filozofia a metodológia vedy napríklad doteraz ešte nebola schopná prekonať antinómie naturalizmu a antinaturalizmu, nomotetizmu a idiografizmu, filozofického štrukturalizmu a historicizmu, kumulativizmu a antikumulativizmu atď. Pritom hlavná príčina nie je ani tak v jej myšlienkovej neschopnosti, ako v jej triednej obmedzenosti.

3. Práca a veda

Marxa ako revolucionára, ktorý svoj život zasvätil úlohe oslobodenia robotníckej triedy, prirodzene nemohla zaujímať len sama veda, ale pre-

dovšetkým vzťah práce a vedy. Plne si uvedomoval, že definitívne oslobodenie pracujúceho človeka je možné len v procese organického zjednotenia vedy a práce. Preto práve otázke vývinu vzťahu medzi vedou a prácou venoval mimoriadnu pozornosť. Na jednej strane vymedzuje samu vedu ako všeobecnú prácu kooperovaných súčasníkov, ktorá zároveň využíva prácu svojich predchodcov a na druhej strane skúma závislosť produktívnej sily práce od stupňa rozvoja vedy a jej technologickej aplikácie. (5, s. 54) Ukazuje, ako kapitalistický výrobný systém, počnúc jednoduchou kooperáciou a manufaktúrou oddeľuje duchovné potencie výroby [znalosti, úsudok a vôľu] od pracujúcich, stavia ich „proti nim ako cudzie vlastníctvo a moc, ktoré ich ovláda“ a ako završuje toto oddelenie vo veľkopriemysle, „ktorý vedu ako samostatnú výrobnú potenciu oddeľuje od práce a núti ju slúžiť kapitálu“. (5, s. 369) Kapitál si prisvojuje „cudziu“ vedu tak ako cudziu prácu. Využíva vedu a techniku podobne ako darové sily prírody, lebo zvyšujú produktívnu silu práce a vytvárajú schopnosť fungujúceho kapitálu rozvíjať sa „nezávisle od jeho danej veľkosti“. (5, s. 613) Vedu a techniku ako mohutné prostriedky priemyselnej a poľnohospodárskej výroby však kapitál mení na prostriedky ovládania a vykorisťovania výrobcu a devastovania pôdy. „Kapitalistická výroba rozvíja teda techniku a kombináciu spoločenského výrobného procesu len tak, že zároveň podkopáva zdroje vzniku každého bohatstva — pôdu a robotníka.“ (5, s. 511) Dejiny vývinu kapitalizmu plne potvrdzujú Marxovu analýzu. O nijakom prerode „starého“ kapitalizmu na akúsi industriálnu a postindustriálnu spoločnosť nemôže byť ani reč. Práve naopak. Súčasný kapitalizmus už stavia vedu a techniku nielen proti práci, ale proti človeku a jeho životnému prostrediu vôbec. Nielenže núti ľudstvo vynakladať obrovské prostriedky na zbrane hromadného ničenia, ale ohrozuje samu existenciu ľudstva. Aj dnes, a najmä dnes, plne platí Marxov záver, že jedinou možnou cestou ako prekonať kapitalistické oddelenie vedy a práce je cesta likvidácie kapitalistickej formy vlastníctva výrobných prostriedkov, zvrhnutie buržoáznej spoločnosti. Inej alternatívy pre vedu, ani pre prácu, ani pre pokrokové ľudstvo niet.

V tejto súvislosti tiež Marx starostlivo analyzoval začiatky dlhodobého procesu premeny všeobecného spoločenského vedenia na bezprostrednú výrobnú silu. (10, s. 195) Všimol si to, že technická základňa moderného, na výsledkoch vedy sa zakladajúceho priemyslu je „revolučná, kým technická základňa všetkých starších spôsobov výroby bola v podstate konzervatívna. Pomocou strojov, chemických procesov a inými metódami ustavične vyvoláva prevraty nielen v technickej základni výroby, ale aj vo funkciách robotníkov a spoločenských kombináciách pracovného procesu.“ (5, s. 493)

K tomu, aby sa veda (ako duchovná potencia výroby, ako súhrn poznatkov spredmetnených vo vecných prvkoch výrobných síl — technike, technológii, ako vedecká organizácia práce) mohla stať bezpro-

strednou výrobnou silou, musia byť splnené určité podmienky: 1. Musí existovať veda ako duchovná potencia výroby, t. j. veda, ktorá si uvedomuje svoju projekčne konštruktívnu, programátorskú funkciu voči spoločenskej praxi, veda, ktorá nielen vychádza z výrobnéj praxe, ale je schopná ju aj predstihovať. 2. Musí existovať výroba schopná vedu absorbovať, výroba, pre ktorú sa veda stáva nielen luxusom, ale nevyhnutnou potrebou. K tomu, aby sa veda mohla zapriať do služieb výroby a „premeniť výrobný proces na technologické využívanie vedy“, je nevyhnutná rozsiahla kooperácia výroby, zospoločenšenie procesu práce, všestranná pohyblivosť a mnohostrannosť robotníka. (5, s. 633, 494) 3. Musí sa prekonať oddelenie vedy ako samostatnej duchovnej potencie od práce, protikladnosť záujmov medzi vedeckou inteligenciou, robotníckou triedou a pracujúcim roľníctvom. Práca sa, inak povedané, musí oslobodiť od kapitálu, ktorý stavia vedu proti práci, proti robotníkovi, proti pôde a napokon aj proti samotnej existencii ľudstva. 4. Musí dôjsť k zospoločenšeniu samotných výrobných vzťahov, k utvoreniu historicky vzniknutých vzťahov vzájomnej spolupráce slobodných, všestranne sa rozvíjajúcich indivíduí združených na základe spoločenského privlastňovania a spoločnej kontroly základných výrobných prostriedkov. (2, s. 110—111) Prvé dve z týchto podmienok, ako Marx ukázal, sa začínajú realizovať už za kapitalizmu; kapitalizmus práve tým utvára niektoré z predpokladov nového spoločenského zriadenia. Lenže za kapitalizmu sa metódy zvyšovania spoločenskej produktívnej sily práce stávajú zároveň „metódami zväčšovania výroby nadhodnoty“. (5, s. 633) Kapitalizmus preto nemôže do viesť proces premeny vedy na bezprostrednú výrobnú silu do konca. Narastajúce zvyšovanie produktívnej sily práce a zospoločenšenie procesu práce sa stávajú nezlučiteľnými s jeho „kapitalistickým obalom. Obal praská. Odbíja posledná hodina kapitalistického súkromného vlastníctva. Vykorisťovatelia sú vyvlastnení.“ (5, s. 768)

Premena vedy na bezprostrednú výrobnú silu je dlhodobý proces, ktorý sa môže relatívne zavŕšiť až po vyvlastnení vykorisťovateľov, v procese výstavby rozvinutého socializmu, v procese budovania materiálo-technickej základne komunizmu. Iba socializmus umožňuje prekonať oddelenie vedy ako samostatnej duchovnej potencie od práce samej, zabrániť stavanlu vedy proti práci, proti pôde a bezprostrednému výrobcovi, proti človeku a jeho ľudskej existencii. Iba on tiež môže vybudovať takú spoločenskú formu výrobného procesu, v ktorej protirečenie medzi produktívnou silou práce a sociálnou formou styku ľudí má charakter neantagonistického protirečenia a nevyúsťuje nevyhnutne (ak sa správne rieši) do antagonistického konfliktu. Uvedomelým komunistom preto nie je ten, kto zastiera fakt, že dnes ešte zaostávame za vyspelými kapitalistickými štátmi v niektorých oblastiach vedy, techniky a technológie, resp. v ich aplikáciách vo výrobnom procese, ale ten, kto účinne napomáha prekonať toto zaostávanie. Lebo socializmus môže definitívne zvíťaziť nad kapitalizmom a zvíťazí nad ním len tak, že dosiahne vyššiu

produktivitu práce. (11, s. 379) Len účinná spolupráca predstaviteľov vedy a robotníckej triedy je — ako zdôrazňoval V. I. Lenin — schopná vyhubiť všetku biedu, choroby a špinu a len proti „zväzku zástupcov vedy, proletariátu a techniky sa neudrží nijaká temná sila“. (9, s. 358 —359]

*

F. Engels s K. Liebknechtom pri pohrebe Karola Marxa zhodne kontatovali, že Marx bol najviac nenávideným, najviac osočovaným a zároveň najviac uctievaným, najviac milovaným človekom svojej doby. Bol najviac nenávidený utláčateľmi a vykorisťovateľmi ľudu, najviac milovaný miliónmi revolučných spolupracovníkov, utlačovanými a vykorisťovanými. (1, s. 463, 465) Možno povedať, že Marx bol tiež jedným z najviac uznávaných a zneuznávaných vedcov všetkých čiar. Predstavitelia buržoáznej ideológie nespočetnekrát vyhlásili Marxovo dielo za „vyvrátené a prekonané“. Marxa (spolu s Freudom) vydávali za príklad „pseudovedeckého myslenia“. Sama logika vývinu vedy ich však znova a znova nútila, či už potajme alebo verejne, sa „vracať k Marxovi“. Buržoázni ideológovia sa pritom usilovali oddelovať všetko, čo bolo v Marxovi „skutočne vedecké“ od toho, čo bolo nánosom jeho „revolučného romantizmu“. Lenže oddeliť Marxa-vedca od Marxa-revolucionára je nemožné, lebo Marx bol revolucionárom vo vede i v praxi. Jeho prechod na pozície revolučnej robotníckej triedy mu umožnil uskutočniť globálnu revolúciu vo vede a svojou vedeckou revolúciou cielavedomé napomáhal proces zásadnej revolučnej prestavby spoločnosti.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 4. Bratislava 1978.
2. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“. Zv. I. Bratislava 1974.
3. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
4. LENIN, V. I.: Spisy. 21, Bratislava 1956.
5. MARX, K.: Kapitál. Zv. I., Bratislava 1979.
6. LENIN, V. I.: Spisy. 1, Bratislava 1979.
7. LENIN, V. I.: Spisy. 19, Bratislava 1958.
8. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy. Zv. 1, Bratislava 1977.
9. LENIN, V. I.: Spisy. 30, Bratislava 1954.
10. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“. Zv. II, Bratislava 1975.
11. LENIN, V. I.: Spisy. 29, Bratislava 1954.

Войтех Филкорн — Вацлав Черник — Йозеф Виценик

Революция, которую К. Маркс начал перестройкой общественных наук и которая на рубеже XIX и XX веков происходила также в области естественных наук, представляет собой синтез революции коперниканского и дарвиновского типов. Она объединяет в себе движение от явления ко все более глубокой сущности с точки зрения развития. Речь идет о глобальной революции, об изменении в типе рациональности. Домарксовская наука формировалась на основе фактуального (классификационного) и идеализированного (функционального и каузального) законов. Наука марковского типа строится на основе закона, имманентного диалектически противоречивым системам. Ее необходимой предпосылкой является перестройка всей системы философских категорий на принципах материалистической диалектики, перестройка всей совокупности методов научного познания на принципах марксистского историзма, новое понимание самой логики и методологии наук. Научная революция марковского типа связана с революцией в отношении между наукой и трудом. Для того, чтобы наука могла стать непосредственной производительной силой, должны быть выполнены определенные условия: обобществление процесса труда, преодоление капиталистического противопоставления науки труду, земле, человеческому существованию, обобществление производственных отношений.

DAS WISSENSCHAFTLICHE UND METHODOLOGISCHE ERBE VON KARL MARX

Vojtech Filkorn, Václav Černík, Jozef Viceník

Die Revolution, die Karl Marx mit dem Umbau der Gesellschaftswissenschaften einleitete und die sich seit der Jahrhundertwende auch im Bereich der Naturwissenschaften entwickelt, stellt die Synthese der Revolution Koprenikschen und Darwinschen Typs dar. Sie vereinigt in sich das Verfahren von der Erscheinung zu immer tieferem Wesen mit dem Gesichtspunkt der Entwicklung. Es gesht um eine globale Revolution, um die Änderung des Rationalitätstypus. Die Wissenschaft vor Marx gesteltete sich auf der Unterlage des faktuellen (Klassifikations-) und idealisierten (Relations-, Kausal-) Gesetzes. Die Wissenschaft Marxschen Typs wird auf der Unterlage des immanenten Gesetzes, unter Zuhilfenahme eines dialektisch widersprüchlichen Systems gebaut. Sie setzt als unbedingt voraus, den an die Prinzipien materialistischer Dialekt gebundenen Umbau des ganzen Systems philosophischer Kategorien, den Umbau des ganzen Methodenkomplexes wissenschaftlicher Erkenntnis unter Berücksichtigung der Prinzipien marxistischen Historismus, die neue Auffassung der Logik und Methodologie der Wissenschaften überhaupt. Die wissenschaftliche Revolution Marxschen Type ist an die Revolution im Verhältnis der Wissenschaft zur Arbeit gebunden. Damit die Wissenschaft zur unmittelbaren Produktionskraft werde, müssen gewisse Bedingungen erfüllt werden: Vergesellschaftung des Arbeitsprozesses, Überwindung der kapitalistischen Gegenüberstellung von Wissenschaft und Arbeit, Boden, menschlicher Existenz, Vergesellschaftung von Produktionsverhältnissen.